

A detailed historical illustration of a street scene in Stockholm, Sweden. The central focus is a grand, multi-story building with a classical facade, featuring a prominent pedimented entrance and numerous windows. The building is identified as the 'Myntmästare Isaac Kocks palatsbygge'. In the foreground, a horse-drawn carriage is being driven by a driver, with two horses pulling it. Other figures, including a man and a woman walking, and another horse-drawn carriage, are visible on the cobblestone street. To the left, a large crowd of people is gathered near a waterfront area with several large sailing ships (masted vessels) docked. The sky is filled with soft, white clouds, suggesting a bright but slightly overcast day. The overall style is that of a 19th-century engraving or illustration.

skeppsbron 10

Myntmästare Isaac Kocks palatsbygge

Till vänster: På en akvarell av Carl Johan Billmark från 1860-talet ser man bl.a. Skeppsbron 10. Kolossalpilastrarna bär alltså det förkroppade entablementet, med de påtagligt låga fönstren, som håller segmentgavelns bredd. Stockholms stadsmuseums samlingar.

1600-talet framstår som ett särdeles spännande sekel för Stockholms del när man ser på bostadsmiljöerna. Under ett sekel ändrades de från medeltidsmässiga förhållanden till »moderna« bostäder med kontinentala förebilder. Det gällde såväl för utvecklingen inomhus som för fasadarkitekturens påverkan på stadsbilden.

Artikelförfattare: Lars Bengtsson

Skeppsbron 10 och Bredgränd, 2006. Foto: Göran Fredriksson, SSM

Det var vid 1600-talets mitt som trovärdiga och relativt detaljerade avbildningar av staden började dyka upp. Erik Dahlbergs stockholms-teckningar från början av 1660-talet med staden sedd från öster domineras av Skeppsbroradens bebyggelse av gavelvända hus. De tycks vara präktigt byggda, många var försedda med branta tak bakom höga trappgavlar och olika typer av huggen stendekor. Allt pekar på tydliga nordeuropeiska influenser.

Husen längs Skeppsbron är uppförda efter 1630, med Skeppsbron 24 som första nybygge vid den nyanlagda strandgatan, och bara ett fåtal tomter är ännu tre decennier senare obebyggda. En av dessa tomter skall vi titta närmare på, nämligen nuvarande Skeppsbron 10, kvarteret Orpheus 3. Den upptar nu, som då, hela tredje kvartersbredden från Kungliga slottet räknat.

Byggherre till Skeppsbron 10 var Isaac Kock. Han föddes i Bromberg i Preussen 1620, där fadern Marcus Kock

var myntmästare. När denne 1626 gick i svensk tjänst, först som myntmästare i Nyköping, flyttade familjen med. Sonen Isaac gifte sig 1650 med Christina Hanssen, dotter till den välbärgade klädehandlaren Petter Hanssen i Stockholm. 1659 utnämndes även Isaac Kock till kunglig myntmästare.

År 1664 förvärvade Isaac Kock två relativt stora och oregelbundna fastigheter vid Skeppsbron av borgmästaren Johan Prytz. På den västra tomten fanns alltsedan medeltiden bl.a. ett stenhus, medan den oregelbundna större östliga tomten vid Skeppsbron huvudsakligen tycks ha nyttjats som upplagsplats och hyst en brädbod. När Prytz fyra år tidigare köpte samma tomter påpekades att den östra tomten innefattade stadsmuren och därpå stående tillhöriga brädbodar. Stadsmuren omnämndes redan 1630 när staden i samband med Skeppsbrons reglering sålde tomten till ägaren av den västra grannfastigheten. Den sistnämnda transaktionen bör ha hört samman med att stadsmuren östan till definitivt skulle försvinna och Skeppsbron slutgiltigt reglerades. Magistratens och statens ambition var att få de yttersta tomterna med fronter mot Saltsjön, liksom de mot Mälaren, bebyggda med ståtliga hus. På så sätt skulle främmande gäster och sjöfarare få ett gott intryck av en välmående och välbyggd huvudstad i den nya stormakten. De bästa förutsättningarna för att förverkliga en sådan ambition var att de nya skeppsbrotomterna gjordes tillräckligt stora.

Kock måste ganska omgående ha låtit projektera för sitt nybygge på den östra tomten, vilket troligen också innebar att de sista resterna av den gamla stadsmuren revs. Förmodligen kan också nybyggnadsarbetena relateras till att

Isaac Kock vid samma tid hade nått en position i samhället som 1667 renderade honom ett adelskap, med namnet Cronström.

Tessin eller de la Vallée?

Vem Isaac Kock lät anlita som arkitekt är inte känt. Fastigheten har sedan länge varit uppmärksammas för sin »klassiska« barockexteriör, och kanske framförallt för sina påkostade sengustavianska interiörers skull. Som arkitekt har nämnts såväl Nicodemus Tessin d.ä. som Jean de la Vallée och huset bör ha stått färdigt omkring 1670. Efter murverksstudier i samband med fasadrenoveringen år 2000 kan vi med facit i handen konstatera att det var ett synnerligen modernt hus för sin tid.

Genom sitt exponerade läge måste detta nybyggda hus ha setts av alla som rörde sig längs Skeppsbron och framförallt av de som anlände sjövägen från Östersjön. Det förefaller troligt att hans nya palatsbygge, åtminstone till vissa delar, kom att tjäna som stilbildare. För detta talar exempelvis ett studium av bevarade murmästareritningar från 1700-talets första årtionden. Sommaren 2000 när gatufasadernas puts i sin helhet knackades ner, ovanför bottenvåningen, blev det möjligt att komma åt och studera tegelmurverket. Då framträdde ett ur arkitekturhistoriska aspekter betydligt mer spännande hus än vad man tidigare kunnat ana och vad olika arkitekturhistoriker beskrivit under 1900-talet.

Kocks huvudbyggnad från 1660-talets senare hälft följde tomtens oregelbundna form, en parallelltrapets. Huvudbyggnadens långfasad låg mot öster och den södra gavelfasaden mot Bredgränd var längre än den norra. Gården på tomtens västra sida skall ha rymt enkla ekonomibyggnader

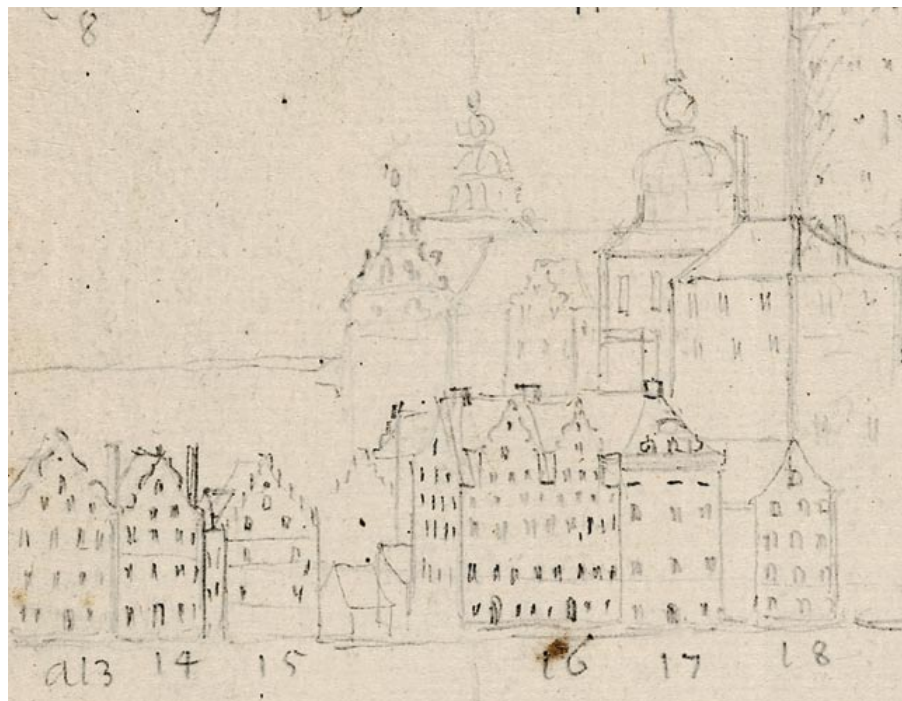
som stall, vagnslider och avträden, vilka snart kom att ersättas av andra huskroppar längs båda gränderna. I huvudfasaden mot Skeppsbron var partiet med de tre fönsteraxlarna i mitten något framskjutande, en mittrisalit. Detta mittparti accentuerades av fyra kolossalpilastrar vilka ursprungligen bar ett kraftigt entablement med tre mycket låga fönster och där ovanför en stor segmentgavel. I denna gavel finns alltså ett ovallt fönster till den stora bakomliggande vinden bevarat. Det har en stenram vilken, likt de dekorativa ornamenten/festongerna i mittrisalitens fönsterbröstningar på vån. 2 tr., är huggen i gotländsk sandsten.

Endast delar av den beskrivna ursprungliga fasadarkitekturen har

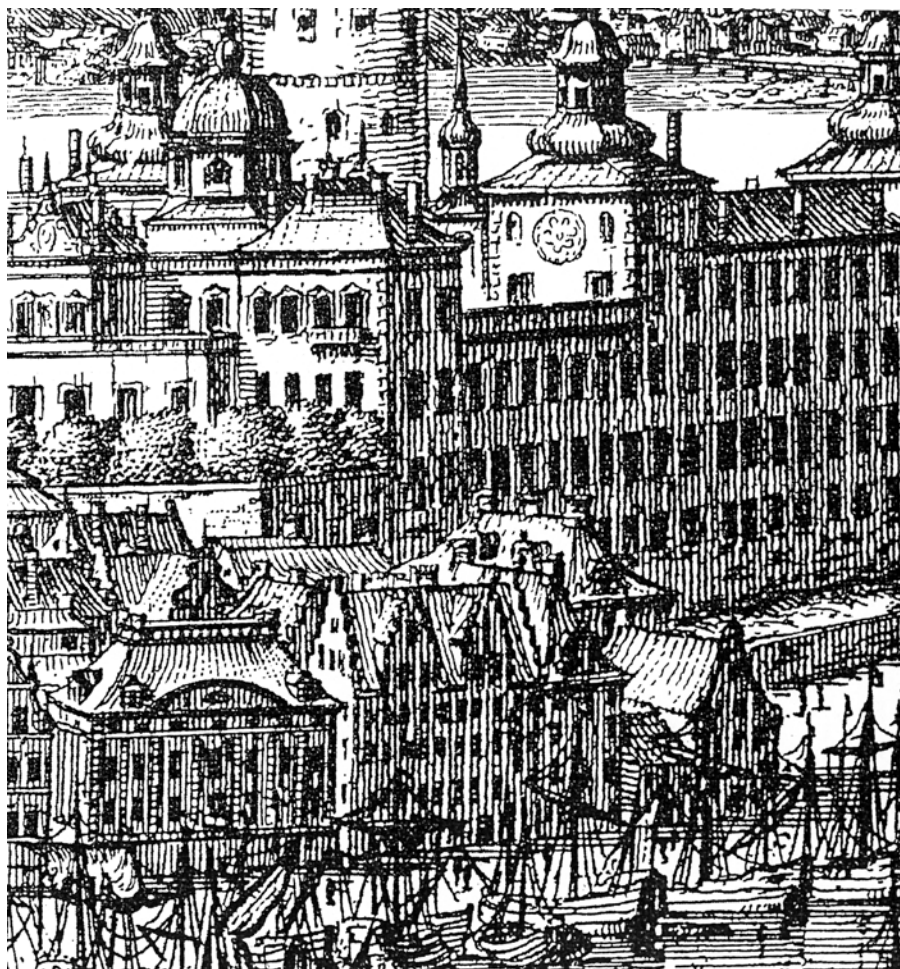
tidigare uppmärksammats och beskrivits. Vid fasadrenoveringen kunde man konstatera att på vån. 3 tr. hade fönsterbröstningarna i skeppsbrofasadens båda yttre två fönsteraxlar ursprungligen varit försedda med cirka 7 cm försänkta spegelfält. De hade varit relativt stora och slätputsade, med tidstypiska barockformer.

Fasaderna

Barockpalatsets norra fasad, mot den smala Skeppar Karls gränd, låg helt i skymundan av den norra större och högre grannen i kvarteret Bootes. Troligen var det därför grändfasaden med sina fyra ursprungligt rytmiskt och axiellt ordnade fönsteraxlar inte hade försetts med någon dekor.

Bebyggelsen vid Skeppsbrons norra del på 1660-talet. Utsnitt ur en av Erik Dahlbergs många trovärdiga förlageteckningar som låg till grund för sammanställningar och gravyrer för *Svecia antiqua et hodierna*. Tomten Skeppsbron 10 motsvaras av partiet mellan hus nr 14 och 16. Troligen är det brädboden som förutom rester av den medeltida stadsmuren, stod på Kocks 1664 förvärvade tomt, öster om det gamla stenhuset (15). Grannhusen är typiska exponenter för den tysk-holländska arkitekt som präglade Stockholms byggnader från 1620-talet och seklet ut. Reproduktion av Kungl. biblioteket.

Willem Swiddes kopparstick från sent 1600-tal byggde på Dahlbergs renritade förlagor. Utsnitt med Isaac Kock Cronströms palats fullbordat. Trots originalets frimärkstora huskroppar kan man ana artikuleringen även i den södra grändfasaden. Bottenvåningens utformning med eventuell portal och fritrappa döljs bakom skeppen. Det verkligt intressanta är att en altanliknande konstruktion redovisas överst på taket. Stockholms stadsmuseums samlingar.

proportioner i fönster och lisener, »ett fasadparti över«. Arkitektoniskt löstes det genom att »fasadöverskottet« i mittaxeln gjordes till en smal och två våningar hög fönsterlös nisch, vilken i bröstningshöjd på vån. 3 tr. kröntes av ett cirkulärt spegelfält, indraget och slätputsat likt de övriga.

Yttertaket

Generellt hade yttertaken tidigare varit höga och branta i Stockholm. Kanske har man här ett tidigt (första?) incitament till ett säteritak, där dock italian och övre takfall ersatts av en takterrass. På en vidarearbetad och graverad Dahlbergsteckning från omkring 1680-talet ser man Cronströms hus med sina lisenförsedda syd- och östfasader. Ovanför den sistnämnda ser man segmentgaveln och anar ett gallerförsatt takkrön, vilket kan ha avgränsat en takaltan. Mittaxelns parti i södra grändfasaden kan ha relaterat kortsidan till en terrass, som löpt parallellt med Skeppsbron. Arkivaliskt anges i en brandförsäkring från 1749 att »översta taket eller altanen« liksom en stor rundel och tre kurar då var täckta med koppar. (Kurar bör syfta på takkupor och rundeln segmentgaveln som krönte skeppsbrofasadens mittparti). Brandförsäkringen har vidare detaljuppgifter som antyder att huset, som då ägdes av dödsboet efter riksrådet

Fasaden hade varit helt slätputsad, utan lisener och påkostad dekor. Den profilerade stenlisten som på vån. 3 tr kom runt hörnet från Skeppsbron slutade innan den nådde första fönstrets karmunderstycke. Den stora taklisten, som löpte runt hela huset och till stora delar var byggd i profilhuggen sten, fanns däremot även här liksom i gårdsfasaden.

Om den norra grändfasaden var helt slät, utan dekorationselement och fönsternischer, var den södra desto mer genomarbetad. Bredgränd var påtagligt bred särskilt vid mynningen i Skeppsbron och förmodligen uppfattades södra grändfasaden vara nästan

lika välexponerad som huvudfasaden mot Skeppsbron och sjöfarare såg den redan när de seglade in i Stockholm. Även sydfasaden var ursprungligen arkitektoniskt mycket distinkt och rytmiskt välartikulerad. Fönstren i huvudvåningarna satt axialt i enkla nischer, vilka även här åtskildes av lisener. Den profilerade sandstenslisten på översta våningen band där samman fönstrens karmunderstycken längs hela fasaden. Samtliga fönsterbröstningar på vån 3 tr. hade också här haft cirka 7 cm försänkta spegelfält. Eftersom grändfasaden ursprungligen var drygt 4 fönsteraxlar lång blev här, med lika

Gustaf Palmfelt, var ganska förfallett och inte i ursprungligt skick. Stephan Kniper, som var ny ägare 1752, hade reparerat huset och fick därför brandförsäkringsvärdet i det närmaste fördubblat! Det påtalades bl.a. då att det fanns stentrappor genom hela huset och inte bara till den första våningen. Samtliga innertak i rummen angavs 1752 vara gipsade, medan det tre år tidigare noterades att det fanns såväl bjälktak som på väv målade tak och att (bara) 8 av 28 rum hade gipsade tak. Vilken typ av gipsade tak som fanns 1749 framgår inte.

I avsaknad av bättre äldre syneinstrument kan man bara spekulera i att det kanske från början funnits enstaka ståtliga stucktak i barocktidens anda bevarade 1749, och inte rokokomässiga stuckaturer som man anar efter 1750-talets ombyggnad. De rum som hade haft på väv målade tak kan ge en antydning om att inte heller de var ursprungliga, utan kanske tillkommit i samband med moderniseringar eller reparationer strax efter sekelskiftet 1700 (i Berains anda). Det vanligaste i Gamla stan tycks ha varit att om man i nybyggen från 1600-talets senare del inte hade låtit förse »bättre« rum och salar med gipsade tak, med zirater av lövverk och med schilderier mitt uti, (d.v.s. plafondmålningar på väv eller puts inramade av kraftigt dekorativt ornerade stucklister), så hade man

antingen fortfarande synliga bjälktak eller slätpanelade tak. De sistnämnda har många gånger visat sig vara enfärgat målade släta paneltak eller paneltak som i sin helhet försetts med illusoriskt måleri, vilket med sina former och färger skulle imitera gipsade tak med lövverk och schilderier. På väv målade tak förefaller ibland ha blivit sekundärt uppsatta i samband med ombyggnader av olika slag.

Inredningen

Skall man försöka göra sig en bild av hur husets rum ursprungligen var inredda

skall man nog tänka sig trägolv i de flesta rummen medan förstugor, kök och salar kan ha haft stengolv. De sistnämnda var möjligen schackmönstrat lagda med omväxlande ljusa och mörka kalkstensplattor. De putsade väggarna var troligen vitmenade och i mer representativa rum kan ha funnits gyllenläder- eller stofftapeter. Gångse blyinfattade fönsterbågar var vanligtvis utåtgående, om de inte satt i stenkarmer. För att värma de flesta rummen fanns nog murade och vitmenade öppna spisar av olika slag, liksom kakelugnar av järn (sättugnar) eller keramik, medan salar

Cronströms hus omkring 1670. Den södra gränfasadens utseende rekonstruerat efter iakttagelser i samband med fasadrenoveringen sommaren 2000. Fönstren i huvudvåningarna sitter axiellt i grunda nischer och försänkta spegelfält ses i överst våningens fönsterbröstningar. Fönstren binds där samman av en profilerad sandstenslist. Bottenvåningens utformning är en fri rekonstruktion, liksom takfallet och altanen. Rekonstruktion av författaren.

Vänster ovan: Skeppsbrofasadens ursprungliga utseende efter murverksundersökningarna år 2000. Bottenvåningens och portalens utseende osäkra, då murverket inte var tillgängligt. Rekonstruktion av författaren.

Nedan: Stockholm sett från öster omkring 1700. Det 1697 avbrunna slottet har ersatts av det nya, utan Logårdsflyglar. Stadsbebyggelsen återgår helt på Swiddes kopparstick som i sin tur återgår på Dahlbergs teckningar från omkring 1680-talet. Utsnitt som visar omväxlande röda, vita och blågrå husfasader. Skeppsbron 10 med sin karaktäristiska segmentgavel ses i tredje kvarteret från Slottsbacken. Oljemålning av okänd konstnär, Stockholms stadsmuseums samlingar.

och »finare« rum ofta hade försetts med dekorationshuggna öppna spislar i sand- eller kalksten, vilka ibland kompletterats med sidoställda kakelugnar.

Från Stockholms innerstad är ett drygt tiotal samtida privatpalats kända som var uppförda omkring 1670-talet och som i fasaderna hade t.ex. pilastrar och skulpterade festonger i fönsterbröstningarna. Med undantag för det äldre Riddarhuset tycks de privata barockpalatsen medvetet ha murats för att stå slätputsade. I stället för branta, höga och spetsiga yttertak är det möjligen endast två eller tre av dessa palats som kan ha haft regelrätta takterrasser, som krön på nya takstolskonstruktioner. Vad gäller de indragna spegelfälten i fönsterbröstningarna som vi sett på vån. 3 tr. tycks Kocks hus vara helt unikt och får möjligen sina efterföljare i borgarkitekturen först i början och mitten av 1700-talet, och spegelfälten är då vanligtvis upphöjda.

Fasaderna

Genom noggranna studier och uppmätningar har som synes Isaac Kocks ursprungliga 1600-talsfasader till stora delar kunnat dokumenteras och rekonstrueras, bottenvåningen undantagen. Huset är liksom alla andra längs

Skeppsbron byggt på utfylld mark. Alla har de därför blivit utsatta för sättningsskador i olika hög grad, vilket medfört successiva ombyggnader och grundförstärkningar – eller t.o.m. rivningar. Kocks hus utgör inget undantag. Förmodligen hade det redan vid 1700-talets mitt fått så stora sättningsskador att det var i behov av genomgripande reparationer. Troligen var det då som planlösningen ändrades radikalt i våningarna, bl.a. genom nya skiljeväggar, p.g.a. dessa måste de flesta fönstren i grändfasaderna flyttas i sidled, för att passa de nya planlösningarna. Av den anledningen har endast den östligaste nischen i sydfasaden bevarats till våra dagar, förutom de i fasaden mot Skeppsbron. Även det gamla yttertaket,

eller dess övre del, med en eventuell takterrass har ändrats – kanske bara genom påbyggnad av ett flackare brutet övre takfall. Vid sekelskiftet 1800 lät Louis Masreliez, kanske av samma skäl, kraftigt reparera flera rum i husets huvudvåningar. Han försåg då dessa med mycket högklassiga sengustavianska inredningar, vad gällde snickerier, dekorationsmålade väggfält och eldstäder. Till stora delar är dessa bevarade och resterna är nästan i paritet med de som kan ses på flera kungliga slott, där Masreliez var den som hade anlitats för inredningarna.

Grundförstärkning

Omkring 1960 hade huset åter grava sättningsskador och för att undgå riv-

ning lät AB Endrårkten som ny ägare göra en omfattande grundförstärkning. Vid äldre fasadrenoveringar hade alla gamla putslager avlägsnats och därmed prov på eventuellt sammanhängande äldre avfärgningar. Några putsrester som kunde bekräfta att Isaac Kocks hus ursprungligen haft fasadpartierna blågrått kimröksavfärgade, som en oljemålning från tidigt 1700-tal visar, påträffades inte. Olika ombyggnader har under olika sekler påverkat husets utformning, såväl i interiörer som exteriörer. Därför blev det vid senaste fasadrenoveringen de sengustavianska dragen i exteriörerna och framför allt i interiörerna som blev vägledande för den utvändiga färgsättningen sommaren 2000.

Skeppsbrons norra del sedd från Skeppsholmen. Foto: Göran Fredriksson, SSM.